

ALTERNATIVNA RELIGIOZNOST

Gordan ČRPIĆ, Zagreb
Jakov JUKIĆ, Split

Sažetak

U radu autori analiziraju rezultate mjerenja odnosa naših građana prema alternativnoj (u odnosu na kršćanstvo) religioznosti. Analizirali su odnos prema horoskopu, praznovjerju, New Ageu, gnostičkoj baštini, ezoteriji, magiji i okultizmu, te sinkretizmu. Rezultati pokazuju da u populaciji postoji značajna prihvaćenost, prakticiranje ili odobravanje pojedinih alternativnih religioznih praksi, obreda i vjerovanja. No to prihvaćanje još uvijek za većinu populacije nije na refleksivnoj razini. Stoga ne možemo reći da su zapadnjački New Age religiozni pokreti u značajnijoj mjeri prisutni kod nas. Prije možemo reći da je za njihovu implantaciju kod nas stvorena prilično dobra klima. Svakako treba očekivati njihov nadolazak. U kojoj mjeri, i kojom dinamikom? To ovisi o mnogim faktorima, kao što su npr. sekularizacija, pluralizam, individualizam, modernizacija; mnogo ovisi također o djelovanju Crkve i dinamici njezinog reagiranja..

Ključne riječi: New Age, praznovjerje, horoskop, gnoza, ezoterija, okultizam, sinkretizam

Uvodne napomene

Pod *alternativnom religioznošću* mislimo na religioznost i religijske koncepte alternativne u odnosu na kršćanstvo. Svatko, tko je imalo upućen u ovu problematiku zna kako je teško i teoretski definirati, a shodno tome, gotovo i nemoguće empirijski izmjeriti tu (odnosno te) stvarnost. Često puta sami sljedbenici pojedinih od novih religijskih pokreta sami sebe i ne prepoznaju kao neke sljedbenike određenog pokreta, odnosno svoj nauk ne povezuju s religijom i nekom specifičnom religijskom zbiljom, već ga više povezuju s kulturom, znanošću, ili još nenametljivije samorazumijevajućim dijelom suvremene svakidašnjice. Zbog toga je tu stvarnost izvanredno teško izmjeriti, jer je fluidna, vrlo dinamična. Ipak, koncipirajući naše istraživanje, smatrali smo da se i te »neuhvatljive« religijske pojave mogu, ako ne precizno izmjeriti, a onda barem naznačiti, posebno u tendencijama budućeg razvoja.

Konstruirajući naš instrument krenuli smo od nekoliko »čvrstih koncepata« za koje smo pretpostavljali da bi se mogli pronaći u ispitivanoj populaciji. To su, prije svega: *New Age*, *praznovjerje*, *horoskop*, *gnoza*, *magija*, *spiritizam*, *sinkretizam* i *neka, za Zapad »prilagođena« istočnjačka religijska učenja*. Te smo koncepte operacionalizirali, i uz pomoć 24 indikatora konstruirali instrument za mjerenje prisutnosti alternativnih religijskih koncepata kod nas.

Uz pomoć *faktorske analize* dobili smo pet faktora koji upućuju na pet dimenzija u prostoru alternativne religioznosti, a koje, svakoga zasebno podržavaju određeni dijelovi naše populacije. Vidjet ćemo, iz distribucije frekvencija (postotaka) da ta prihvaćenost nije zanemariva i da je u Hrvatskoj alternativna religioznost mnogo prisutnija nego što bi se to na prvi pogled moglo reći ili činiti, posebice s obzirom na to da je riječ o nominalno (90%) katoličkoj populaciji.

U svojoj interpretaciji dobivenih rezultata, pokušat ćemo rezultate uklopiti u pojedine postojeće teorije i teoretske modele koji pokrivaju promatrano područje. Budući da smo imali na raspolaganju ograničeni prostor, a željeli smo ipak cjelovito zahvatiti istraživanu problematiku, odlučili smo se popis korištene literature za svako područje dati na kraju rada, kako bi čitatelj kojega zanima ovo područje imao uvid na koju se literaturu oslanjamo, a mi da ujedno racionalno iskoristimo prostor koji imamo na raspolaganju

Prije same rasprave priložit ćemo tablicu s frekvencijama, te tablicu s faktorima kako bi čitatelji mogli imati na jednom mjestu pregled rezultata na koje se pozivamo u tekstu.

Tablica 1. Pregled frekvencija na instrumentu za mjerenje alternativne religioznosti:

Tvrdnje koje slijede sadrže još neka vjerovanja i poglede. Procijenite, molimo Vas, koliko one odgovaraju Vašem stavu.

TVRDNJE	uopće se ne slažem	uglavnom se ne slažem	niti se slažem niti se ne slažem	uglavnom se slažem	potpuno se slažem	MEAN
1. Sve su religije u biti iste.	23,2	20,7	17,8	21,5	16,3	2,870
2. Svejedno je vjeruješ li u Budhu, Muhameda ili Krista, važno je da u nekoga vjeruješ.	27,5	18,8	17,2	19,2	16,9	2,791
3. Sve religije trebalo bi stopiti u jednu.	31,8	18,9	15,2	16,0	17,6	2,686
4. Čovjek se spašava vlastitom energijom bez Božje intervencije.	36,9	21,8	21,2	11,7	7,7	2,310
5. Ne vjerujem u Boga, ali vjerujem da postoji nešto nadzemaljsko.	50,8	22,5	10,1	8,8	7,0	1,979
6. Svijetom vlada kozmička inteligencija.	35,7	18,7	33,0	7,0	4,9	2,260

TVRDNJE	uopće se ne slažem	uglavnom se ne slažem	niti se slažem niti se ne slažem	uglavnom se slažem	potpuno se slažem	MEAN
7. Mogućnost ponovnog rađanja mora postojati, jer se čovjek u jednom životu ne uspijeva ostvariti.	42,4	18,7	25,3	7,4	5,6	2,146
8. Vjerujem u horoskop jer mi prilično točno pogodja budućnost.	60,6	19,0	11,9	5,1	2,8	1,697
9. Horoskop čitam iz razonode i znatiželje.	30,4	6,6	9,7	31,6	21,1	3,065
10. Slaganje ili neslaganje horoskopskih znakova muškaraca i žena pridonosi uspjehu, odnosno neuspjehu braka.	61,9	16,9	15,3	4,1	1,5	1,657
11. Kada se sklope kazaljke sata netko obično misli na mene.	55,8	17,1	14,4	8,3	3,8	1,868
12. Broj 13 možda i nije nesretan, ali ne volim kada zapadne baš mene.	51,7	16,3	13,9	10,2	7,4	2,049
13. Ne volim prelaziti ulicu preko koje je prešla crna mačka.	56,1	16,8	10,9	9,4	6,3	1,925
14. U nekim važnijim prilikama u životu ponavljam radnje i izgovaram riječi koje mi donose sreću.	47,2	16,9	15,8	14,1	5,6	2,136
15. Moderna znanost sve više potvrđuje istinitost drevnih učenja o duhovnosti svemira.	20,8	11,3	46,3	13,5	7,3	2,750
16. Alternativna medicina jednako je uspješna kao i klasična.	18,9	19,2	35,9	17,9	7,5	2,758
17. Zasigurno se može ustvrditi kako svemirci ponekad posjećuju Zemlju.	34,4	16,7	34,0	9,3	4,9	2,331
18. Zlo i Dobro samo su dvije strane iste stvarnosti.	17,1	12,0	23,2	27,6	19,2	3,198
19. Neke osobe mogu stupiti u kontakt s mrtvima.	35,2	16,4	28,5	13,5	5,8	2,379
20. Ima ljudi koji mogu baciti kletvu, urok, prokletstvo...	31,1	13,5	25,4	19,4	10,0	2,635
21. Zemlja je naša kozmička Majka i kao takvu treba je poštivati.	10,3	6,3	18,7	30,5	33,3	3,706
22. Transcendentalnom meditacijom čovjek oslobađa svoje duhovne potencijale.	21,3	13,7	44,1	13,3	6,7	2,699
23. Jedino pravo zlo nije grijeh, već neznanje o vlastitoj naravi.	14,3	13,8	32,0	24,3	14,8	3,117
24. Onaj koji dobro poznaje svoje tijelo ne treba liječnika.	42,9	30,9	13,4	6,8	5,3	2,002

Tablica II. U tablici koja slijedi prikazani su rezultati faktorske analize koja je rađena pod komponentnim modelom uz korištenje varimax rotacija latentnih osi¹

TVRDNJE	praznovjerje i horoskop	počeci New Agea	nova religioznost i gnostička baština	ezoterična i okultna religioznost	sinkretizam
1. Ne volim prelaziti ulicu preko koje je prešla crna mačka.	0,80				
2. Broj 13 možda i nije nesretan, ali ne volim kada zapadne baš mene.	0,79				
3. Kada se sklope kazaljke sata, netko obično misli na mene.	0,72				
4. U nekim važnijim prilikama u životu ponavljam radnje i izgovaram riječi koje mi donose sreću.	0,64				
5. Vjerujem u horoskop jer mi prilično točno pogađa budućnost.	0,62				
6. Slaganje ili neslaganje horoskopskih znakova muškaraca i žena pridonosi uspjehu, odnosno neuspjehu braka.	0,58				
7. Horoskop čitam iz razonode i znatiželje.	0,45				
8. Neke osobe mogu stupiti u kontakt s mrtvima		0,72			
9. Zasigurno se može ustvrditi kako svemirci ponekad posjećuju Zemlju.		0,61			
10. Ima ljudi koji mogu baciti kletvu, urok, prokletstvo.		0,60			

¹ Više o faktorskoj analizi možete se obavijestiti u *Uvodnim sociološkim napomenama*. Ipak valja napomenuti, da je riječ o analizi koja je različita od frekvencijske (postotaka). Ona nam ne daje nikakvih podataka o tome koliko je neka pojava rasprostranjena u populaciji. O tome se možemo obavijestiti u tablici I. Ona nam, najjednostavnije rečeno, daje informaciju o tom kako su neke tvrdnje, odnosno razmišljanja zajedno povezana. Koristeći je možemo govoriti o pojmovima kao što su *praznovjerje i horoskop, New Age...* Važno je napomenuti da visoka korelacija u faktorskoj analizi ne znači i veliko pristajanje ljudi uz taj faktor ili tvrdnju, već ukazuje na veliku povezanost te tvrdnje s pripadajućim faktorom, ili *latentnom dimenzijom*, što je sinonim.

11. Alternativna medicina jednako je uspješna kao i klasična.		0,54		
12. Mogućnost ponovnog rađanja mora postojati, jer se čovjek u jednom životu ne uspijeva ostvariti.		0,45		
13. Onaj koji dobro poznaje svoje tijelo ne treba liječnika.		0,41		
14. Zemlja je naša kozmička Majka i kao takvu treba je poštivati.			0,77	
15. Zlo i dobro samo su dvije strane iste stvarnosti.			0,66	
16. Jedino pravo zlo nije grijeh, već neznanje o vlastitoj naravi.			0,63	
17. Transcendentalnom meditacijom čovjek oslobađa svoje potencijale.			0,54	
18. Moderna znanost sve više potvrđuje istinitost drevnih učenja o duhovnosti svemira.			0,49	
19. Čovjek se spašava vlastitom energijom bez Božje intervencije.				0,71
20. Ne vjerujem u Boga, ali vjerujem da postoji nešto nadzemaljsko.				0,70
21. Svijetom vlada kozmička inteligencija.				0,58
22. Sve su religije u biti iste				0,71
23. Svejedno je vjeruješ li u Budhu, Muhameda ili Krista, važno je da u nekoga vjeruješ.				0,70
24. Sve religije trebalo bi stopiti u jednu.				0,58

Praznovjerje i horoskop

Praznovjerje je nerazdvojivi dio svake religije, pa je miješanje tih dviju tvorbi nemoguće preskočiti. Kao obvezni dodatak religiji, praznovjerje susrećemo više ili manje posvuda u prostoru i vremenu, a teorijski mu temelj daje uvi-

jek magija i njezina posebna ideologija. U povijesti se često zbivalo osušenje i ishlaplivanje životvornih sokova u religiji. Posljedice su toga bile bjelodane: religija se onda svela samo na puki obred i njegove iznimne učinke. Oko tih magičnih učinaka ubrzo su se splela praznovjerna vjerovanja najniže razine i misaone obrade. Spomenuti ostaci ili nadživjela vjerovanja obično bi nastavljala trajati neovisno o velikim teološkim sustavima i strogim crkvenim pravilima što je mjestimice vodilo do otvorenih sukoba. Taj se sukob razrješavao na dva načina: da je Crkva preuzimala stvoreno praznovjerje i ublažavala ga do izdržljivosti pravovjerja ili je ulazila u oštro suprotstavljanje i istrebljivanje njegova utjecaja. U povijesti su oba ishoda bila rabljena, čak istodobno. Po sebi se razumije da su poganski običaji i mitološke predodžbe dobile na cijeni, jer su ih praznovjerni kršćani rado i opetovano koristili za zadovoljenje svojih potreba. Stoga mnogi sveci pokrivaju posve poganske likove iz prošlosti, o čemu postoji dakako bezbroj svjedočanstva u europskoj folklornoj mitologiji i religiji. Površno pokršteni ti su poganski bogovi izlazili na vidjelo dana svaki put kad bi narod u svojoj tjeskobi bio prepušten sebi i nedovoljno evangeliziran od svećenika ili redovnika službenih crkava.

No praznovjerje ne mora uvijek biti samo ostatak poganskih religija – što je bio slučaj u povijesnom kršćanstvu – nego je nerijetko potpuno novi sakralni proizvod, kao duboka psihološka potreba i neophodna pomoć ljudima u nevoljama i tjeskobama svakidašnjeg življenja. Ne proći ispod stepenica, dirnuti dugme u slučaju prolaska dimnjačara, ne spominjati osobu koja nosi zlo, izbjegavati broj 13, ništa ne započinjati u petak – samo su neki od primjera praznovjerja u suvremenu svijetu. Sociolozi su utvrdili da se upravo u prilikama društvenih i osobnih kriza – kao što su siromaštvo, poslijeratna razdoblja, bolesti, politički prevrati – stvaraju nova magična vjerovanja, a da pritom uopće nema više povezanosti s ostacima poganskih mitova i obreda, kao što je donedavno bio slučaj. S obzirom na ubrzani i pojačani proces sekularizacije, vjerojatnost za pojavljivanje novih oblika praznovjerja postaje sve izvjesnijom. C. Ginzburg i E. De Martino misle da kršćanska Crkva ni u prošlosti nije uvijek zadovoljavala sve religiozne potrebe puka – ustrajavanjem na racionalizmu vjere – pa je praznovjerje bilo gotovo logična posljedica takvog jednostranog usmjerenja.

Iz svega proizlazi da je Crkva nužnošću tog opredjeljenja osuđivala na višoj razini krivovjerje, a na nižoj razini praznovjerje, razlikujući prethodno istinitu vjeru od lažne vjere. Nije onda iznenađenje što se u tom sklopu najviše spominjala Plutarhova definicija praznovjerja. On je praznovjerje određivao kao bolest duše od koje se valja braniti zdravim razumom, nadodavši kako je zaista teško zamisliti kakvim se sve lukavstvima i ludorijama praznovjerje sposobno poslužiti da ostvari svoje ciljeve. Pod utjecajem prosvjetiteljstva, ta je oznaka postala još bliža racionalističkim očekivanjima. Praznovjerje je sad očita zabluda u znanosti i pogreška u ljudskom razmišljanju.

To je razlogom da su sociolozi danas skloni pretpostaviti da upravo moderno industrijsko društvo sa svojim prekomjernim i isključivim racionalizmom – što je samo nasljeđe onog crkvenog i teološkog – potiče pojavu i bujanje svakojakih iracionalizama, koji se onda na nižim i pučkim razinama očituju kao praznovjerje, bilo religiozno ili svjetovno. Kako se u tim prilikama kršćanstvo pokušavalo prilagoditi novim svjetovnim uvjetima, ostajao je veliki dio čovjekove religioznosti nepokriven i neispunjen, pa nije čudo što su ljudi pohrlili u susret ponudama magije, ezoterizma, okultizma, političke eshatologije, poganske mitologije i erotsko sakralnog egzibicionizma. Sa svoje pak strane, postmoderni je individualizam samo nadodao nove razloge za bijeg u nove iracionalizme najne- očekivanih uzleta i izleta.

Je li onda u tom okviru dozvoljeno zaključiti kako je i vjerovanje u horoskopska predviđanja neka vrst praznovjerja, jednako starog, ili novog doba? Prije odgovora na to pitanje, treba se svakako osvrnuti na prošlost u kojoj su astrologija i horoskop bili prošireni gotovo u svim velikim sakralnim učenjima mnogih religija. Znamo da je za njih budućnost redovito bila upisana u putanjama zvijezda, koje su izjednačavane s božanstvima. Čak više, društveni je poredak smatran odrazom nebeskoga sklada, koji je onda postao i jamstvom društvenoga porotka. Kralj je vlasnik i nositelj znanja o astrološkim tajnama predviđanja, a znanstvenici njegovi vjerni poslužitelji i pomoćnici. U Srednjem je vijeku svaki moćniji vladar imao svojeg astrologa, a poslije su to preuzeli monarsi i njihovi savjetnici. S modernim vremenom ta magična djelatnost nije izgubila na potražnji. Najpoznatiji je slučaj A. Hitlera, koji bez pomoći svojih astrologa nije nikada poduzimao bilo kakvu značajniju ratnu bitku ili okršaj.

U posljednje doba opet je ušla u optjecaj potražnja za astrološkim ponudama, ali više u smislu osobne znatiželje, nego kolektivističke sigurnosti. Zato se uostalom astrologija i spustila iz ideoloških visina u društvenu svakidašnjicu osobnih horoskopa. Individualizam je učinio svoje i svatko želi znati svoju pojedinačnu sudbinu, dok za globalne ishode zacijelo osjetno manje haje i brine. Posve suprotno, E. Morin otkriva i naglašava odnos između povećanog vjerovanja u zvijezde i sve slabije integriranosti modernoga čovjeka u ubrzane društvene tijekove. Sociolozi su naime utvrdili da najveći broj korisnika horoskopa dolazi iz redova ravnodušnih vjernika, nedostatno socijaliziranih i bačenih u gradske prostore, bez pripreme i privikavanja, koji se zapravo tek uče prihvatiti individualistička mjerila civilnog društva. S druge pak strane D. Boy i G. Michelat smatraju da se danas ljudi prepuštaju astrološkim predviđanjima prije svega zbog nastalog povijesnog procjepa između velikih društvenih iščekivanja i neizvjesne stvarnosti uvjeta ostvarivanja tih iščekivanja u suvremenu svijetu. Otud rasprostranjeni osjećaj rubnosti i napuštenosti, neprilagođenosti i osamljenosti koji onda olakšavaju pristup i prihvrat drugih i drugačijih sustava značenja i alternativnih kultura. Astrologija i horoskop su tipični urbani fenomeni, pa ih treba uvrstiti u današnju pučku religioznost svjetovnoga svijeta.

Tu je pak dostignuta ona ključna točka gdje se ukrštava praznovjerje osobnoga horoskopa s idejom *New Agea*. Uostalom, nije nepoznanica da mnogi dobri poznavatelji modernih društvenih i duhovnih gibanja – kao primjerice Kanađanin C. Labrecque – upravo *New Age* svrstavaju u pučku sakralnost urbanizirane civilizacije bogatih i razvijenih zemalja, posebice Sjedinjenih Američkih Država. Jer, astrologija i reinkarnacija dva su središnja i nezaobilazna vjerovanja pristalica *New Agea*. Moderni čovjek hoće znati svoju budućnost koja je sve neizvjesnija, pa pribjegava astrologiji i reinkarnaciji. Neki sociolozi zastupaju tezu da je porast zanimanja za horoskop ustvari prodor individualizma u područje religioznosti i slabljenje tradicionalnog vjerovanja u besmrtnost duše, čak i u dobrih kršćana. Čini se da baš na toj crti dolazi do preklapanja sličnosti između praznovjerja i horoskopa, predmoderne i postmoderne.

Za naše prilike valja istaći da spomenute potkulture praznovjerja i astrološkog isčitavanja budućnosti imaju ponešto drugačije značenje od onih u zapadnjačkim društvima, gdje je postmoderna kultura već uznapredovala i proizvodi različite učinke. U svakom slučaju u nas bi pučku religiju trebalo vezivati uz crkvenu vjeru, a ne uz utjecaje poganskih nadživjelih sadržaja, što je u drugim društvima čest primjer. Povijesno pak gledano, u prošlosti hrvatske folklorne religioznosti nije došlo do izdvajanja pučke religije iz crkvenog učiteljstva i stvaranja posebnog sloja magijskog praznovjerja. Naša naime dva najistaknutija vida pučke religioznosti – proslave velikih obljetnica iz crkvene povijesti i duga hodočašćenja u poznata svetišta – imala su i svoj nacionalni poticaj koji je sada bio uvršten u crkvenu tradiciju, pa su se obje tradicije zbrojile. U novije doba pučka religija počinje igrati ulogu prosvjeda protiv komunističke ideologije, što je još više udaljuje od magijskih izvora i praznovjernih skretanja.

Otkud onda praznovjerje u našim prilikama premoći katoličkog svjetonazora i moćnog crkvenog stroja? Prije svega valjda od nedovoljne evangelizacije zapuštenih i ravnodušnih vjernika, koji su bili samo kršteni u crkvi, a onda se potpuno odvikli od pohađanja liturgijskih skupova i nedjeljnih misnih slavlja. Jednom ispražnjeni od sakralnih potreba, oni su na najnižoj razini ideoloških razradbi svojeg položaja u svijetu ostali tek puki korisnici naravne religioznosti u njezinoj magijskoj početnosti. Nesiguran i ugrožen od nepredvidljivih prirodnih i društvenih prijetnji, čovjek lako dozivlje u pomoć upravo praznovjerje, jer mu ono omogućuje izaći na kraj barem s početnim nesnalaženjima i strahovima u jednom svijetu bez znakova i poruka. A onda je prijelaz crne mačke preko puta samo poseban govor magijske semiotike, nerijetko bliži pučkom načinu razmišljanja nego nedohvatljivim teoremima beživotne teologije i strogih uputa moćne crkvene stege.

Budući da je velika većina našeg naroda ipak prošla kroz nekakvu minimalnu i početnu kršćansku inicijaciju, praznovjerje se u konačnici otkriva kao pojava nedovoljne vjernosti svojoj vjeri, ali jednako tako i naravan postupak ljudi koji su se našli u položaju bez potpore bilo kakve izvanjske ideologije i teorijskog poretka značenja u svemiru. Uostalom, neki temeljni obrasci i teme praznovjerja funkci-

oniraju posve neovisno i uspješno – na najnižoj razini – bez obzira na to što se u društvu zbivaju veliki prevrati i obrati. U zadnjih stotinu godina hrvatsko je društvo prošlo kroz mnoge značajne promjene, ali su u potkulturi praznovjerja ključni iskazi ostali gotovo neoštećeni i istovjetni sebi, iz čega se daje zaključiti kako je njihova otpornost i upornost veća nego se to uopće može pretpostaviti. Naravno, populacija koja ostaje na toj ravnini religiozne neosvješćenosti ne prelazi nikada 20%, premda je sigurno najizdržljivija u svim društvenim promjenama. Kao najniži sklopovi alternativne religioznosti, praznovjerje i horoskop zacijelo ulaze neprijeporno u antropološki stalnu veličinu naravne religioznosti.

Jesu li pritom na djelu stari ili novi oblici »zakržljale« religioznosti nije lako na to dati točan odgovor iz jednostavnoga razloga što magijska zastranjenja od istinske religije dijele vrlo uske i isprepletene međe. U svakom slučaju spomenute sadržaje praznovjerja i horoskopske potkulture više podržavaju² oni ispitanici koji za sebe ne mogu sa sigurnošću ustvrditi da su zaista religiozni ili pak nisu, dok suprotno tome, uvjereni vjernici i nepokolebljivi ateisti taj sadržaj praznovjerja i horoskopske potkulture jasno odbacuju. Iz toga onda slijedi kako su kolebljiva i nedostatno čvrsta uvjerenja bilo vjernička ili ateistička – nužno otvorena praznovjerju, potičući usput njegovo razmnažanje i širenje. Slabi vjernici su dobri praznovjernici, ali i obratno. Od drugih pokazatelja iz upitnika valja upozoriti na onaj što upućuje na to da praznovjerje i horoskopsko umijeće podržavaju ispitanici koji mole samo u potrebe, a ne koji nikad ne mole. Kako je zapravo riječ više o religiji ljudskih potreba, nego o zahtjevnim kršćanskim uvjerenjima što idu protiv ljudskih potreba, razumljivo da se između praznovjerja i učestalosti moljenja u potrebi uspostavlja stanoviti odnos logičke povezanosti. Slično je i sa spolom, jer žene relativno više pristaju uz opisani sklop praznovjerja i horoskopa nego muškarci, čime samo pokazuju da je njihova upućenost na potrebe mnogostruko veća od one muškarca.

U sažetku treba reći kako je veća vjerojatnost da uz iskazani opis praznovjerja i ponuda horoskopskih usluga pristane netko tko ne zna sigurno je li vjernik ili to nije; tko moli po potrebi; i tko je ženskoga spola. Ipak, cijelu tu teorijsku konstrukciju i empirijsku razradbu stavlja ozbiljno u pitanje baš odgovor ispitanika pod brojem 9 da njih gotovo 53% čita horoskop iz puke rasonode i znatiželje, što bi upućivalo na rezultate istraživanja u drugim europskim i američkim zemljama, gdje se alternativna religioznost ustvari ne razlikuje od službene religioznosti po sadržaju svetoga nego po pristupu svetome. Religija je naime spuštena danas iz visokih razina ozbiljnosti i smisla u niske zemaljske površne igre, zabave i razbibrige. Čovjek zapravo ispunjava svoje slobodno vrijeme lu-

² Sve razlike koje navodimo dobivene su *t-testom* i *analizom varijance*, te *korelacijskom analizom*. Zbog već spomenutog prostornog ograničenja nećemo navoditi sve potrebite statističke pokazatelje. Ako netko želi, može ih kod autora dobiti na uvid.

dičkim zabavama, a protiv ravnodušnosti i šokova iznenađenja, u što brzo uvlači i religiju. Nije dakle došlo do odumiranja religije u društvu – kako je predvidio marksizam – nego do promjene njezina bića. Ako je tako onda praznovjerje i horoskop spadaju u novu urbanu religioznost, a ne u staru poganiziranu pučku religiju.

Počeci New Agea

Sigurno da u naše doba vjerovanja *New Agea* čine ponajveći broj i najmoćniji dio alternativnih religijskih pojmova. Druga je stvar u tome što su oni istodobno teško određivi pa i u metodičkom pogledu izazivaju nerijetko goleme teškoće za sociologiju religije u njezinu empirijskom istraživanju. Ta je pojava inače krajnje različita u svojim očitovanjima i nepregledno sinkretična u svojim izvorima. *New Age* promiče toliko nekonvencionalnih ideja i vjerovanja da ih je često nemoguće svrstati u oblast religijskog, premda su doživljene kao izričito svete stvari. Zato su one čista i nedvojbeno alternativa tradicionalnoj i crkvenoj vjeri. Taj sakralni amalgam sadrži stara nekršćanska i magijska vjerovanja, ali uvijek pomiješana s novijim znanstvenim postignućima i slutnjama. Jer, *New Age* pokušava u svojem sinkretičnom *mixeru* dobro promučkati potpuno oprečne prinose: ekologiju i osobni rast, holizam i duhovni pluralizam, feminizam i astrologiju, okultizam i društvenu solidarnost, *channeling* i reinkarnaciju, psihodelične učinke i alternativnu medicinu, osjećaj svjetskoga zajedništva i sakralni narcizam, novu fiziku i egzotična maštanja, erotično učenje tantrizma i otklon materijalizma, sotonizam i postmoderni altruizam.

Zato *New Age* nije dobro i čvrsto ustrojen pokret, sa svojim utemeljiteljem i pravilima pripadanja, nego radije pojedinačno duhovno iskustvo ili u najboljem slučaju mreža vrlo fluidnih i nestabilnih skupina koje spaja osjećaj zajedničke vizije čovjeka i svijeta. Poneseni upravo tim osjećajem, pripadnici *New Agea* vjeruju kako suvremeno društvo ulazi u novo razdoblje duhovnog preporoda koje će biti obilježeno vrijednostima sukladna suživota, mira i suradnje. Planetarni duh i ekološka svijest označuju vrijeme »nove paradigme«. Ispod te općenitosti skrivaju se mnogo konkretnije ideje i djelovanja: humanistička psihologija, holistička medicina, nova fizika i stare istočnjačke religije. Neki smatraju da bi zapadnjački nazivnik *New Agea* mogao biti izražen u trima točkama: kao vjerovanje u moć svijesti, evoluciju duha i holističku viziju svijeta. No, možda je u određenju primjerenije poći od ideja i završiti s praksom toga postmodernog pokreta.

Pokret *New Age* određuje nekoliko poglavitih ideja. Prvo, zbiljnost je oblikovana kao jedno Sve, koje je božansko i sastavljeno od energije. Svemir je svet i napučen duhovima svih vrsta što budno bdiju nad čovječanstvom. Ljudsko je biće tek fragment te energije. Između moderne znanosti i mistična iskustva nema opreke u predodžbi svemira. Drugo, za *New Age* zlo je u sebi samo izgled i pri-

vid, a ne unutrašnjost i istina. Stoga uzrok zla nije grijeh nego neznanje o vlastitoj naravi. Kretanje Boga prema čovjeku u smislu kršćanskog Utjelovljenja je neprihvatljivo, jer se, protivno tome, čovjek mora sam uputiti božanskom biću u sebi, u čemu se zapravo i sastoji spasenje po *New Ageu*. Treće, u središtu svih ideja tog novog pokreta stoji vjera u mogućnost i potrebu reinkarnacije. Četvrto, sve religije, pa i kršćanstvo, pripadaju zajedničkoj i prvobitnoj tajnoj ezoteričnoj tradiciji i objavi. Nju su tek kasnije religije izopačivale, hinile, skrivale ili čak zataškavale, ali ju se ipak još uvijek može dohvatiti posredstvom pažljivog ezoteričnog prečitavanja i magijske hermeneutike.

Što se pak tiče prakse, u središtu je *New Agea* zdravlje i rast osobnosti, što rađa potrebu okrenutosti prema duhovnosti, psihologiji, alternativnoj medicini i raznim terapijama svih vrsta i tradicija. Od unutrašnjosti se ide prema vani, pa otud skrb za ekološke probleme, u kojima Zemlja biva zamišljena kao živo biće ili Majka, osjetljiva na povrede i ranjavanja. Konačno, zagovornici svjetonazora *New Agea* sustavno oživljavaju baštinu ezoterizama i okultizma, sa sastojcima spiritizma, astrologije, vidovitosti, horoskopa, bioenergije, gatanja, odnosa s astralnim svijetom, iskustva smrti prije smrti, parapsihologije, *channelinga*, gnoze i tajnom kabalističkih brojeva.

U okviru tema koje objedinjuju postmoderni pojam *New Agea* naši su rezultati pokazali i iznimku: onu o pristajanju uz tvrdnju da ima ljudi koji mogu baciti kletvu, urok ili prokletstvo. Zabrinjava što upravo ta oznaka privlači gotovo 30% ispitanika, jer spomenuta tvrdnja nikako ne bi spadala u ideje bliske *New Ageu* nego radije ulaze u sadržaje magije, praznovjerja ili čak folklorne religije. Svejedno, nema razloga da se ne odredi kao možda najniži i najprimitivniji oblik *New Agea*, koji jamačno više dolazi iz urbane stiske i asfaltne praznine nego se oblikuje pod utjecajem zapadnjačkih ideja i novog načina društvenog ponašanja, na što ćemo se međutim morati kasnije vratiti.

Channeling ili doticaj s mrtvima je prvi sastojak *New Agea* koji smo ispitali u našoj anketi. Inače, u najširem značenju *channeling* je odnos između čovjeka i onostranosti, dotično njihova obostrana komunikacija. U užem pak smislu to je spiritizam, odnosno dozivanje i razgovaranje s pokojnicima putem media. Svi su preteče *New Agea* bili ne samo zagovornici spiritizma nego i vrsni mediji, a prije svega H. P. Blavatsky, poznata utemeljiteljica Teozofijskog društva iz konca XIX. st. U pokretu *New Age* kao nositeljica umijeća *channelinga* spominju se imena Jane Roberst, Helen Schuman i Shirley MacLaine. Danas se radije govori o *channelingu* nego o spiritizmu, čini se zbog različitih razloga. Želi se najprije izbjeći hipoteka otkrivenih prevara u starom spiritizmu, koje su očite i nezanemarive u svakom znanstvenom prilazu. Svejedno, u prvom je planu različitost poruka i sredstava: poruke su mnogo univerzalnije, a sredstva brojnija, pa se spominju telepatija, automatsko pisanje, daktilografija, glas medijuma, oponašanje. No, ni pošiljaoci poruka nisu ostali isti, jer se sad dakako više

radi o reinkarnaciji i tajanstvenim bićima nego o duhovima, dušama ili božanstvima. Riječ je zapravo o jednom usporednom i alternativnom svijetu s kojim putem različitih »kanala« komuniciramo, ponekad vrlo učinkovito i korisno.

Naši su rezultati otkrili kako među ispitanicima postoji predodžba o tome da neke osobe mogu stupiti u odnos s mrtvima. Postotak takvih pozitivnih odgovora ide do 20%, što nije iznenađenje. Usprkos tome, ne znamo je li pristalice alternativnih religija vjeruju u klasični i obični spiritizam ili pak misle na sofisticirani channeling. Bit će prije po srijedi spiritizam, jer je on ne samo jedan od najproširenijih sakralnih tvorbi u povijesti ljudskog roda nego je njegova nazočnost u našim urbanim prostorima bila uvijek vidno nazočna, ali i teorijski obrađivana. Što se pak tiče channelinga stvar stoji drugačije. Sigurno da se njegovo postojanje u ispitanika mora pretpostaviti kao vrlo rijetko i mjestimično prisutno, jer zahtijeva jako razvijenu i prihvaćenu ideologiju *New Agea* i postmoderni društveni okvir, čega jamačno u nas nema, a niti valja očekivati da će se tako brzo kao ideologija i praksa uspostaviti. To dakako ne znači da tragova vjerovanja nove religioznosti uopće nema, nego samo da ona nisu ni vladajuća, a niti zamjetljivo utjecajna. Ono što od toga uspijeva dospjeti do svijesti mladeži ide vjerojatno kroz modernu rock glazbu i medijsku kulturu, ali i drugim putovima. Treba pretpostaviti da će smirivanjem stanja na političkoj pozornici i pojačanim uplivom zapadnjačkih obrazaca mišljenja i vladanja ideologija *New Agea* dobiti na zamahu. U sadašnjem trenutku to zacijelo nije nikako slučaj.

Vjerovanje u mogućnost posjete svemiraca Zemlji je drugi sastojak *New Agea* koji je bio istraživani u našoj anketi. U sociologiji religije je ta pojava zanimljiva zbog njene povezanosti s tajnim i magičnim porukama vanzemaljaca, čije se postojanje predmnijeva s velikom vjerojatnošću. Oni putuju na letećim tanjurima, a predmet su zanimanja i opisa knjiga i filmova znanstvene fantastike, ali i vjerovanja mnoštva osoba. Štoviše, neke skupine kao Raelijanci, utemeljeni od francuskog novinara Claudea Vorilhona, stvorili su cijeli jedan pokret i primjerenu ideologiju kozmološke fantazije. Ono što tu ideologiju povezuje s *New Ageom* jest upravo vjerovanje da su vanzemaljci donositelji alternativne misli, a to je u jednakoj mjeri i sama samobitnost pokreta *New Agea*. Uostalom, zato i posjete svemiraca Zemlji postaju dio sinkretičnog svjetonazora *New Agea* i njemu sličnih ezoteričnih struja i tijekova.

Treći sastojak *New Agea* iz naše ankete odnosi se na bacanje kletve, uroka i prokletstva. O njemu smo prije više pripomenuli, dopuštajući mu da bude tek bijedni prethodnik ideje *New Agea*, iako po svojim obilježjima nikako ne spada u tijek nove religioznosti. Kako je naša duhovna i društvena situacija u svemu »tranzicijska«, gdje se staro i novo miješa u ekstremnim oblicima, ne treba čuditi što su moguće upravo spomenute iznimke. Po svojim ezoteričnim i okultnim značajkama *New Agea* bi štošta mogao podnijeti kao vlastito obilježje, ali mu baš odlike snošljivosti i neideološkičnosti sprječavaju da se izjednači s praznovjernim

pričama o magijskim učincima bacanja kletve, uroka ili prokletstva na svojeg bližnjega. Podatak od 30% ispitanika što se izjašnjavaju za takvo krivo i izopačeno shvaćanje ideja *New Agea* nehotice obznanjuje činjenicu niske razine »prečitavanja« tog zapadnjačkog svjetonazora, ali u isti mah otkriva istinsku zbrku pojmova u razdoblju tranzicije našeg društvenog bića.

Četvrti sastojak *New Agea* iz našeg sociologijskog istraživanja tiče se pozitivne ocjene alternativne medicine, koja je zaista sastavni dio svake nove religioznosti. Za potvrdu tome spomenimo kako su već prvi poznatiji idejni začetnici i poticatelji *New Agea* bili izrazito zaokupljeni istraživanjem i proučavanjem zdravlja kao dijela duhovne baštine čovječanstva. Tako se F. Capra bavi drevnom kineskom medicinom, M. Ferguson prati znanstvena postignuća u psihijatriji i medicini, K. Wilber zagovara holizam, dok H. Schuman objavljuje svoju poznatu knjigu »A Cours in Miracles«. Prema učenju *New Agea* negativna čuvstva – zabrinutost, strah, tjeskoba, mržnja – uzrokuju pojavu najrazličitijih bolesti tijela. Otud potreba alternativne medicine, koja liječi ne samo tijelo nego i duh. Odnos zagovornika *New Agea* prema alternativnoj medicini postaje još razvidnijim na ravnini terapija ili metoda liječenja. Tu na prvom mjestu mislimo na kromoterapiju, odnosno liječenje pomoću raznobojnih zraka, onda kiroterapiju kao umijeće dostignuća ravnoteže u organizmu, potom na homeopatičku metodu, koja kaže da se slično liječi sličnim. Nije daleko ni bioenergija ili bioenergetika, ali jednako metoda rolfinga i *rebirthinga*. Ipak, pobornici *New Agea* najviše ustrajavaju na psihomatskim tehnikama, kao što je yoga sa svim njezinim podvrstama.

Treći krug terapija alternativne medicine vuče svoje opravdanja iz ezoterične i okultne struje *New Agea*, koja je zacijelo najmasovnija i najrasprostranjenija u pučkim sredinama, ali je zato jako površna i označena magijom. Ona se redovito poziva na postojanje fizičkog, astralnog i eteričnog tijela i njihove uloge u točnom određivanju vrste bolesti i poboljšanju zdravlja. U tu svrhu još se služe kristalima, piramidama, viscima i tarot kartama, želeći bolesnu osobu staviti u stanje pogodno za primanje odjeka sveopće i spasonosne svemirske vibracije.

Uzimajući sve to u obzir, ali i činjenicu da se alternativna medicina *New Agea* nadovezuje na opću matricu suvremenog zapadnjačkog individualizma i narcizma, ne iznenađuje odveć što se u našem istraživanju nešto manje od 26% ispitanika izjasnilo da je alternativna medicina jednako uspješna kao i klasična. Je li pak takvo izjašnjavanje na crti *New Agea* ili novog egoizma tranzicijskog »divljeg kapitalizma« i »grijeha struktura« teško je sa sigurnošću odgovoriti, makar je svakome razvidno da te dvije tendencije imaju zajednički korijen.

Na koncu valja pripomenuti kako četvrti sastojak *New Agea* o alternativnoj medicini ima uske sveze sa odgovarajućim šestim sastojkom koji tvrdi da onaj koji dobro poznaje svoje tijelo ne treba liječnika, pa ga ovdje nećemo potanje

obrađivati. Ta je naime šesta tvrdnja sastavni dio četvrte tvrdnje o alternativnoj medicini.

Peti sastojak *New Agea* što smo ga istražili odnosi se na pojam reinkarnacije. O tome postoji opširna stručna literatura i nije je moguće ovdje ponavljati. Prisjetimo se ipak na to kako su preteče *New Agea* opetovano stavljali baš reinkarnaciju u središte svojega učenja, kao što su prije spomenuta H. P. Blavatsky i njezina učenica A. Besant. Glede postmodernog shvaćanja reinkarnacije u današnjih sljedbenika *New Agea*, naglasak je stavljen na terapijske učinke, a ne soterološke posljedice. Zaokupljenost sobom i svojom zemaljskom srećom toliko je danas nazočna da zapravo cijeli karmički krug stavlja isključivo u funkciju poboljšanja zdravlja, što nije istovjetno stajalištu drevnog hinduizma ili budizma. Druga je tema ona ekološka. Mnogi ljudi u suvremenosti naime stječu sigurnost kad doznaju da im se postojanje protezalo na prethodne živote i na druge razine zbiljnosti – u biljci, životinji ili na planetima – jer spoznaju kako su sastavni dio svemira. Ta kozmička religioznost, poticana mišlju o reinkarnaciji, snaži poštivanje i obzir prema okolišu, a onda i ekološku odgovornost prema cijeloj prirodi. Tako se između ideje o seljenju duša i ekološke svijesti uspostavlja logička povezanost, koja tu ideju čini posebno primamljivom i poželjnom za čovjeka postmoderne.

Nije potrebno opetovati kako je trend vjerovanja u reinkarnaciju – izvan i unutar *New Agea* – danas u zapadnjačkim društvima u velikom ubrzanju i povećanju. Najnovija istraživanja pokazuju da između 13% i 30% stanovnika razvijenih europskih zemalja vjeruje u reinkarnaciju. Domovina *New Agea* su zacijelo Sjedinjene Američke Države. Stoga je zanimljivo pokazati kakvo je stanje vjerovanja u reinkarnaciju. Prema podacima velikog ispitivanja *Gallupa* iz 1990. godine 21% pučanstva dijeli uvjerenje o potpunoj prihvatljivosti ideje o seobi duša, dok 22% u to nije baš sigurno, čime se postotak pristalica reinkarnacije penje do opasnih 50%, postavši neotuđivim dijelom religijske kulture Sjedinjenih Američkih Država. Duhovno ozračje u Kanadi ne razlikuje se odveć od onoga u Sjedinjenim Američkim Državama. Zato su podaci približno jednaki ili slični. A. Couture zaključuje da bi na temelju zbroja svih područnih društvenih istraživanja u Kanadi prosjek povjerenja u kružni tijek života poslije smrti iznosio 31% ispitanika. Mnogo se jasnija slika dobiva kada se rezultati prate i mjere u dužem vremenskom razmaku, jer je onda lako uočljiv skok u pristajanju uz novu ideju načina življenja poslije smrti. Tako G. Gorer spominje kako je u Engleskoj 1950. godine jedva 1% ljudi vjerovalo u reinkarnaciju, da bi se poslije tridesetak godina broj pristalica te ideje povećao na gotovo 30%. Do sličnih je spoznaja došao i danski znanstvenik O. Riis, ispitujući stanje u razvijenim skandinavskim zemljama. Ondje su mladi sa svojih 30% istoga uvjerenja nadmoćniji starijima s njihovih 15%. U toj općoj plimi zanimanja za reinkarnaciju ima razumljivih i opravdanih iznimaka, koje se dadu protumačiti duhovnim i društvenim stanjem u zem-

lji. Jedna od takvih iznimaka zabilježena je u Italiji – izrazito katoličkoj državi – gdje prema izvješću sociologa religije F. Garellija postoci idu znatno ispod europskih i američkih prosjeka.

Brojevi što su dobiveni u našem ispitivanju ne odstupaju mnogo od gore iznesenih podataka, iako se nalaze na donjoj granici europskog prosjeka, ali još uvijek osjetno više od rezultata najnovijeg anketiranja u katoličkoj Italiji. U nas uz tvrdnju o mogućnosti ponovnog rođenja pristaje 13% ispitanika, a u Italiji 4% ispitanika. Jedan drugi je podatak međutim jako znakovit. U tablici, gdje su iznesena mišljenja o smislu života³, u točki 6. je 26,2% ispitanika pozitivno odgovorilo da je »život beskrajni tijek ponovnih rođenja u raznim tijelima i oblicima«. Otkud ta razlika? Pa vjerojatno su u prvom slučaju ispitanici bili vrlo obzirni i nesigurni kad je trebalo odgovoriti na upite o alternativnoj religioznosti. Tu ih je sprječavao ugled katoličke crkvenosti i njezina moć u političkom smislu da se potpuno slobodno izjasne, pa i podsvjesno. Drugačije je bilo sa smislom života, gdje im se valjda činilo da odgovor nema mnogo sveze s njihovim crkvenim i nacionalnim opredjeljenjem. Zato se moglo dogoditi da razlika bude dvostruko veća između odgovora na prvo pitanje i odgovora na drugo pitanje, prema da su ta pitanja potpuno istovjetna.

Gledajući inače na općenite i zbrojne rezultate o *New Ageu* mora se ustvrditi kako je kod nas na djelu ipak tek početak i začetak uspostavljanja nove ili alternativne religioznosti. Povijesna moć i društveni ugled Katoličke Crkve – zajedno s njezinom ne toliko uočljivom političkom pozadinom – toliko su još prisutni u javnom životu da je svaki pokušaj šireg potvrđivanja oblika alternativne religije uzaludan i preuranjen. Uostalom, podaci bjelodano otkrivaju da je u našem istraživanju već dobivena pozitivna povezanost između tvrdnje u korist *New Agea* i mladih naraštaja ispitanika, što je upravo idealan pokazatelj polakog nadiiranja nove religioznosti. Lakše naime uz ideje *New Agea* pristaju mlađi ljudi nego starije osobe. Slično je i s drugim podacima. Neoženjeni su također skloniji sakralnim izborima *New Agea*, jer ostaju manje vezani uz obveze, tradiciju i obiteljski život. Jednako taj segment pučanstva dolazi do vjere putem prijatelja ili dapače sam bez pomoći drugih, iz čega se daje ustvrditi kako je odsustvo socijalizacije u službenom kršćanskom obrascu crkvena vjerovanja redovito zapreka prihvaćanju novih religijskih shvaćanja. Sekularizacija i depolitizacija Crkve jamučno će učiniti da alternativna religija i *New Age* dođu više do izražaja na tržištu ideja i vjerovanja. U kolikoj mjeri točno, teško je zaista dati odgovor. Jer, pluralizam je nemoguće preskočiti. Jasno, ukoliko želimo ući i ostati u građanskom društvu.

³ Usp. gore u Pregledu postotaka, str. 483 sl.

Nova religioznost i gnostička baština

U prethodnu odjeljku bilo je govora prije svega o idejama *New Agea*. Između nove religioznosti i tih ideja nema zapravo većeg i dubljeg razilaženja. Dapače, *New Age* je samo sastavni dio – premda najsržniji – te religioznosti. Zato se i dalje krećemo u istim okvirima: onim alternativne sakralnosti.

Prvi sastojak nove religioznosti iskazuje se tvrdnjom da je Zemlja naša kozmička Majka i da je treba poštivati. Taj iskaz nije bez tradicije i opetovano je potvrđen u povijesti. U dalekoj prošlosti čovječanstva, ali podjednako i u nekim religijskim pokretima danas, upravo je žena bila smatrana znatno pogodnijom osobom za predvođenje obrednih svečanosti od muškarca. Vjerojatno je ta ženi prednost ponajviše proizlazila iz njezina povlaštena položaja u društvu. Dapače, sociologija religije je u naše doba sve sklonija pretpostaviti postojanje jednog dugotrajnog razdoblja ljudske pretpovijesti u kojoj je uloga žena – gospodarski, društveno, politički i gospodarski – bila očito nadređena u položaju drugome spolu. Pritom arheolozi utvrđuju da je kult Velike Majke ili Majke Zemlje, božice plodnosti, vegetacije, rasta, ženske čulnosti i rađanja bio rasprostranjen uzduž cijeloga Sredozemlja do daleke Indije i Rusije, što potvrđuju iskopine glinenih ženskih kipića, naduta trbuha i golemih grudi, ali i otkriće erotizirane religije pučkog tantraizma. Novija pak istraživanja proširuju to područje ritualnog čašćenja neolitskih božica sve do dalekog Sibira.

Čini se da je prednost žene u religiji dolazila također i od njezinih sakralnih sposobnosti i mogućnosti simboličkih analogija, djelomice povezanih i s biološkom magijom: menstrualno krvarenje s ritmom mjesečevih mijena; nadimanje trbuha u trudnoći s oblikom punog mjeseca; izvlačenje djece iz ženske utrobe na način čupanja biljki iz zemlje; čudnovato pretvaranje u njoj hrane u mlijeko za novorođenčad poput tečnosti plodova voća. To sve zbrojeno u jedan jedincati zapanjujući dojam moralo je zacijelo postati uzrokom velikog i neprekinutog čuđenja, straha i poštivanja prema ženskim bićima uopće, a onda i njihovim božicama u arhaičnih naroda matrijarhatske civilizacije.

Taj se iznimni oblik matrijarhatsko-feminističke religije nastavlja i ponovno posvjedočuje, više ili manje, u svim povijesnim religijama svijeta, što ovdje, dakako, jedva možemo spomenuti, jer raznih božica ima na stotine: u Egiptu Nut, Hator i Izida; u Mezopotamiji Inana i Istar; u Grčkoj Kibela, Venera, Atena, Afrodita, Artemida, Diana i Demetra; u Rimu Vesta, Flora i Venera; u Indiji Durga, Kali, Parvati i Kumari. Nije onda ništa čudno da se kao izravna posljedica takve uspostave društveno-religijskog okvira ženine prevlasti počinju javljati brojne svećenice u ulozi posrednice između ljudi i božanstva. Štoviše, kad su iščeznula ženska božanstva pod pritiskom patrijarhalne civilizacije ili se znatno smanjio njihov utjecaj, svećenice su i dalje ostale u službi sada muških bogova.

Toliko o prošlosti. S druge pak strane sociologija religije upozoruje na zanimljivu pojavu da pojedine moderne sekte ili suvremeni sakralni pokreti pokušavaju bučno vratiti na svjetsku pozornicu upravo slične religijske teme, ali sad potaknuti valom ženske emancipacije i njihova izlaska iz društvene i političke rubnosti. Zato treba svratiti pozornost na činjenicu da zagovornici *New Agea* i nove religioznosti u najvećoj mjeri nastoje oživjeti stare i zaboravljene teme majke, zemlje i prirode u svom bogatstvu i raznolikosti oblika. Otud u njih konačno i zahtjev da se uvede jedan »ženski« pojam Boga, koji bi sadržavao više feminističkih crta nego muških obilježja. U tom se smislu govori o potrebi »povratka božica« ili čak »Boga Majke«. U svoj razrađeni sustav *New Age* i nova religioznost primaju također prinose ekologije, jer je bliskost prirodi prvorazredna religijska tema drevne poganske kulture, ali i istočnjačke duhovnosti hinduizma i budizma. Po sebi se razumije da je sakralni feminizam često samo odbljesak nezadovoljstva pretjeranim racionalizmom, tehnicizmom i koristoljubljem zapadnjačke civilizacije, koja se smatra više poticana upravo muškim sastojcima. Stoga nova religioznost zagovara one vrijednosti što su im nositeljice ponajviše žene. Postoji dakle danas stanoviti sakralni feminizam, jako nazočan u novoj religioznosti, *New Ageu* i brojnim sektama pa ga nije moguće mimoći u svakoj raspravi o stanju vjere u suvremenosti.

Sad se vratimo našim prilikama. Rezultati istraživanja u pogledu tvrdnje o tome da je »Zemlja naša kozmička Majka i kao takvu je treba poštivati« otkrili su neočekivano visok postotak njezina prihvaćanja. Ako zbrojimo one koji se uglavnom slažu s onima koji se potpuno slažu s tom tvrdnjom dobit ćemo ništa manje nego broj od 63% opredijeljenih ispitanika u korist spomenuta iskaza, što je zaista prvorazredno iznenađenje i iznimka. Kako to protumačiti? Po jednoj pretpostavci, možda se radilo o tome da jedan dio ispitanika nije dobro razumio pitanje, ali je potaknut spominjanjem majke lako i brzo zaključio da mora pozitivno odgovoriti. Jer, kako bi netko uopće mogao biti protiv majke, najprije svoje, a onda i tuđe. Po drugoj pretpostavci, možda je riječ o dijelu pučanstva koji je zaista postigao visok stupanj ekološke svijesti i prosvijećenosti, pa je pozitivno odgovorio, ne mareći da je ipak po srijedi religijska predodžba koja se u moderno doba poklopila sa znanstvenom teorijom o sudbonosnoj važnosti čuvanja i zaštite Zemlje kao ekološke kategorije. U svakom slučaju, podatak iz ankete razvidno govori, iako na neizravan način, o religijskoj kulturi kršćana koji u tom upitu nisu uspjeli prepoznati jednu od najspektakularnijih tvorbi poganske mitologije. Druhim riječima, više su znali o ekologiji nego o svojem deklariranom kršćanstvu.

Ono što ovdje posebno upada u oči jest činjenica da baš gnostička ideologija vuče svoje dalje podrijetlo iz drevnih i obrednih matrijarhatskih slavljenja u čast Velike Majke ili Majke Zemlje s možebitnim središtem u Maloj Aziji. Dapače, stanovite su gnostičke sekte poistovjećivale Božicu Majku s Duhom Svetim, što nije nepoznato ni nekim današnjim novim religijskim pokretima istoga

ili sličnoga nadahnuća. Za nas je najvažnije istaknuti postojanje te sveze između starih ženskih božanstava i njihova gnostičkog prečitavanja u ključu kršćanskog heretičkog sinkretizma. Taj je polog onda prenesen u novu religioznost, postavši znakom prepoznavanja i suprotstavljanja kršćanstvu.

Za postmodernističku tvrdnju da su »Dobro i Zlo samo dvije strane iste stvarnosti« izjasnilo se 47% ispitanika u našem sociologijskom istraživanju, makar je njih gotovo 90% odgovorilo da pripadaju Katoličkoj Crkvi, što nuka na ozbiljno katehetsko razmišljanje i pastoralnu zabrinutost. Sigurno da problemi zla i dobra spadaju u najviše izučavane teme filozofije i teologije. Suprotno tome, nitko ih nije do kraja uspio razriješiti, pa sve religije na njima polažu svoj najteži ispit uvjerljivosti i vjerodostojnosti. Bilo kako bilo, gornji iskaz je najmanje kršćanski i katolički. Posebno su dualističke religije posvećene tumačenju izvorišta zla i dobra, što dovodi do njihove personifikacije u uspostavljenim božanstvima. Nije različito ni s panteizmom koji je postao omiljenim misaonim sustavom podjednako nove religije, *New Agea* i neopoganskih sekti svih vrsta i učenja. Budući da je Indija povlašćena i »sveta« zemlja sakralnoga panteizma, a većina je novih religijskih pokreta iz njezinih vrela pila prve duhovne napitke, nimalo ne iznenađuje nazočnost panteizma – kao općeg okvira – u tim pokretima. No, panteizam u isti mah prožima nauk *New Agea*, ali i ezoterično-okultnu duhovnost. Bez njega se ne može baš ništa razumjeti ni o teozofiji, antropozofiji i spiritizmu, jer ih on sve usko povezuje i daje zadnji smisao. To se dakako još više odnosi na gnozu modernih nekršćanskih religija, koje spoznaju stavljaju uvijek ispred vjere, pa je jedino istinsko dobro u istinskoj spoznaji, a ne u dobrom ponašanju, prije dakle u gnoseologiji nego etici.

Time prelazimo na novu tvrdnju iz dijela naše ankete o alternativnoj religioznosti koja se iskazuje u tipičnom gnostičkom zaključku da »jedino pravo zlo nije grijeh, već neznanje o vlastitoj naravi«. Tko i površno pozna gnostičku ideologiju – staru i novu – taj neće dvojiti glede odnosa te ideologije prema pojmu spoznaje. Iako joj je u središtu vjerska zaokupljenost, gnoza je prije svega neka znanost posebna određenja. Promatrajući pak teološki, gnoza je neka samo-objava, posredstvom koje čovjek upoznaje vlastitu narav. Još bolje, on se sjeća božanstvenih izvora svojega bića. Po tome gnoza postaje umijeće da se nađe Bog u dubini svijesti vlastita jastva. Spoznaja ne otkriva svijet ili Boga u povijesti – prvi se slučaj odnosi na modernu materijalističku civilizaciju, a drugi na pro-ročko razdoblje židovstva – nego naše unutrašnje sveto podrijetlo i božansku narav ljudskog bića. Bog je dakle najprije u nama i tu ga valja tražiti. Otud naglasak na mistiku, spoznaju, prapovijest, iskustvo, prosvjetljenje i nadvladavanje neznanja, a ne na odgovarajućim kršćanskim pojmovima: etici, vjeri, eshatologiji, odluci, obvezi i otklonu zla. A mnogi se novi religijski pokreti nadovezuju upravo na tu nekršćansku baštinu. Spomenimo samo *Međunarodno društvo za svijest Krišne*, *Ananda Magra*, *Meher Babu* i *Središte Sri Chinmoy*.

Oni obećavaju svojim pristalicama oslobođenje vlastita ja od psihičkih, fizioloških i racionalnih uvjetovanosti s ciljem da ljudi što uspješnije pronađu onaj dublji i vjerodostojniji dio svojega bića, koji je uvijek preosoban, nesvediv, slobodan, savršen, vječan i božanski. Ipak, u njih je od neuklonjive važnosti da ljudsko spasenje dolazi samo putem spoznaje, pa je neznanje izvor svih ljudskih zala i nesreća. Posebnu cjelinu čine družbe za razvoj ljudskih mogućnosti – *Human Potential Movement* – u koje valja obvezno ubrojiti razne skupine za terapiju tijela i duše. Pojam čovjekovih mogućnosti, bitan i nezaobilazan u određenju tih pokreta, otkriva velike sličnosti s gnostičkom idejom »božanske čestice« što je bolno utamničena u materiju, ali se može osloboditi. Skupina koja je u najvećoj mjeri obilježena gnostičkim duhom jest zacijelo *Scijsentološka crkva*. Njezin je utemeljitelj R. Hubbard, koji je nudio sredstva i davao upute za tjelesno i duševno učvršćenje pokolebanih ljudi. Tu je zamisao o mentalnom zdravlju nazvao *dijanetikom* i tvrdio da je jedino riječ o znanosti, a ne vjerovanju. U drugom razdoblju – možemo ga nazvati scijsentološkim – postupak je ozdravljenja dopunjen i podvrgnut složenijim radnjama iz potpuno religijskih pobuda. Tako se pokret koji je započeo kao obična terapeutska zajednica s vremenom preoblikovao u veliku religijsku zajednicu s nazivom Crkva. Iz svega proistječe da je pokret Scijsentološke crkve imao u početku značenje terapeutske pomoći i psihologijskog savjeta, a završio kao gnostička religijska ustanova crkvena domašaja.

No, vratimo se našem istraživanju i njegovim rezultatima. Nije u tom sklopu ni potrebno upozoravati u kolikom je stupnju iskazana pozitivna sklonost prema očitovanju da »jedino pravo zlo nije grijeh, već neznanje o vlastitoj naravi« u zbilji ne samo gnostička nego i prosvjetiteljska, a u konačnici čak i posve racionalistička misao. Usprkos svoje nekršćanske ukorijenjenosti, ta je oznaka dobila pristanak od 39% ispitanika, što jamačno ne može proći bez upozorenja. S obzirom na brojnost katolika na našim prostorima, objašnjenje za takav heretički iskoračaj u korist gnoze valja tražiti više u racionalističkoj probuđenosti i prosvjetiteljskom odgoju nego u uplivu novih religijskih i sinkretičkih sadržaja. Na posljedetu, ni jaka struja sve očitije sekularizacije društva nije mogla ostati bez racionalističkih učinaka u području kolektiviteta i osobnog odabira.

Sljedeća tvrdnja odnosila se na spominjanje »Transcendentalne meditacije s kojom čovjek oslobađa svoje potencije«. Poznato je da *Transcendentalna Meditacija* može biti osobitom duhovnom metodom, ali i novim religijskim pokretom istoga imena. Nećemo pogađati na što su točno mislili ispitanici kad su ispunjali odgovor na to pitanje. Za nas je izvan svega važno da je njih 20% ispitanika takvu tvrdnju prihvatilo kao svoje stajalište, dok se 44% ispitanika odredilo kao nezainteresirano i ravnodušno. Od svih novih religijskih pokreta *Transcendentalna Meditacija* je najprisutnija na našim područjima. Inače, taj je pokret – ali i njegov nauk – obilježen opetovanim izjavama svojeg vođe i utemeljitelja Maharishi Mahesh Yogi da je *Transcendentalna Meditacija* prije znanstvena ustanova

za pružanje medicinskih usluga nego religijska udruga pobožnih vjernika. A znanost ima svezu s znanjem, znanje pak sa spoznajom, čime smo se približili gnozi. Zato Transcendentalna Meditacija ide obrnutim putem od *Scijentološke crkve*, makar jedna i druga nude svoje terapijske usluge u ozračju gnostičke ideologije.

Kako sada protumačiti prihvaćanje takva nekršćanskog učenja od strane naših ispitanika kad se zna da je složeni sklop gnoze i stručnjacima malo poznat i nedostupan. Čini se da najrazložniji odgovor treba potražiti u drugom dijelu rečenice koja govori o »oslobođenju potencije«, čime se priziva čimbenik uspjeha i učinaka u »divljem kapitalizmu« i početno oblikovanje građanskoga društva uopće, gdje upravo ljudske neograničene sposobnosti i mogućnosti igraju bitnu ulogu pokretanja gospodarskog napretka i odabira najsnalažljivijih ljudi u društvu. U usporedbi s M. Weberovim protestantizmom, ovdje bi neki svjetovni građanski gnosticizam trebao biti i postati pokretačem novog kapitalizma u društvima tranzicije.

Zadnja tvrdnja u tom nizu odgovora o novoj religioznosti i gnostičkoj baštini odnosi se na drevno učenje o duhovnosti svemira. Za tu su se tvrdnju odlučila 22% ispitanika našeg istraživanja što je u prosjeku svih dosadašnjih odgovora o alternativnoj religioznosti uopće. Drevno učenje o duhovnosti svemira ne dolazi samo od gnostičke baštine nego je još dublje utemeljeno u ezoteričnom i okultnom tajnom znanju i spoznavanju. Ta drevna spoznaja želi prije svega nadići sve niže razine i postati većom od spoznaje prirode i života. Radi se zapravo o svemirskoj mudrosti ili mudrosti svemira. Ona razmatra sveukupnost stvarnosti, jer se nikad ne ograničuje samo na vidljive pojave ili na činjenice dobivene u posebnim iskustvenim postupcima nego uključuje i sve duhovne odrednice. Pritom su vidljive pojave najmanje istinska stvarnost. Otud predodžba o jednom posve živom i oživljenom svijetu u smislu svugdje nazočne duhovne energije, koja sve uzdržava, prožimlje i potiče. Tu se sada ubacuje moderna alternativna znanost, koja stoji pod vidnim uplivom ideja *New Agea* i ezoterično-okultne religioznosti. Energija se očituje kao stanovita dinamička, inteligentna i duhovna sila. Najočitiije je međutim hvatamo u ljudskoj svijesti. Stoga svijest nije skrivena samo u ljudskoj duši nego u svim bićima, uključujući prividno neživu prirodu sve do subatomske čestice. Danas znanost otkriva neobične sličnosti i plodne usporedbe – u magmi panteističke neodređenosti – između te nove znanosti i stare religije. Tako F. Capra smatra da suvremeno znanstveno tumačenje međuovisnosti subjekta i objekta ili svakog dijelka svemira između sebe najviše odgovara budiističkim i taoističkim shvaćanjima svijeta i svemira. Mnoge se spoznaje istočnjačke mistike mogu sve više prepoznati u otkrićima moderne fizike.

Otud nova pitanja što ih izaziva naše istraživanje. Kako, primjerice, protumačiti da gotovo 21% ispitanika drži nužnim i potrebnim prihvatiti postavljenu tvrdnju kao svoje stajalište: »moderna znanost sve više potvrđuje istinitost drevnih učenja o duhovnosti svemira«? Taj čudno opetovani broj oko 20% ipak uka-

zuje na vjerojatnost utjecaja neke vrlo neodređene ideje alternativne religioznosti na naše ispitanike, posebice one što se očito vežu i povezuju uz modernu znanost i njezina fantastična otkrića. Već od prijevoda prvih knjiga poznatog i razvikanog E. von Dänikena traje ta fasciniranost alternativnom znanosti u našoj javnosti, te je ovdje treba svakako pretpostaviti. Svejedno, čini se prihvatljivijom tvrdnja da je naklonost prema temama alternativne religioznosti prije došla preko alternativne znanosti nego obrnuto. Pritom se dostatno podsjetiti na iznimno velik odjek popularne znanosti u *mass-medijima* i općenito među mladima i obrazovanim slojevima hrvatskoga društva.

Dovršavajući objašnjavanje trećega odjeljka našeg istraživanja o alternativnoj religioznosti u hrvatskom društvu pod naslovom »Nova religioznost i gnostička baština«, valja se ukratko osvrnuti na još preostale odnose i rezultate što smo ih dobili naknadnim usporednim produbljivanjem tipologije tvrdnji. Pokazalo se da spomenuti tip alternativne religioznosti podržavaju više oni koji nikad ne mole ili to rijetko čine, dok ga češće odbacuju oni koji redovito i svakodnevno mole. Taj je odabir razumljiv i logičan, jer su nova religioznost i gnostički mentalitet primjereniji baš onim nekršćanskim ili nedovoljno kršćanski osvješćenim krugovima koji rijetko ili nikako ne mole. Da iskreno i produbljeno mole ne bi ni prihvaćali alternativnu religioznost. Slično potvrđuju i neka druga ispitivanja u svijetu, koja otkrivaju slijedeće: oni što imaju najmanju, površnu i izvanjsku religioznost ili je čak uopće nemaju, iskazuju veći strah pred činjenicom smrti od onih koji posjeduju jednu unutrašnju, duboku, proživljenu i vjerodostojnu religioznost. Drugim riječima, tko je istinski vjernik taj je nužno i prihvatitelj integralnije istine o svojem kršćanstvu. Američki su psiholozi J. W. Hoelter i R. J. Epley na temu smrti upravo to na najočitiiji način obznaneli.

Iz toga proistječe da treba u kršćanstvu dobro razlučiti one koji su vjernici samo po imenu i pukom izvršenju obreda od onih što su to po svojem uvjerenju i opredjeljenju. Dapače, valja vidjeti koji su to što vjerodostojno žive kršćanstvo i one što koriste kršćanstvo kao političku pogodnost ili moralno pokrivanje nepoštenoga postupanja, pa zapravo osramoćuju svoju vjeru. Ta će se postavka pokazati još razvijenijom u otkriću da upravo uz pojam alternativne religioznosti pristaju u većini oni koji prihvaćaju samo »dio onoga što naučava njihova Crkva«, vjeruju u »Boga ili višu realnost«, ali ne pripadaju niti jednoj Crkvi, religija ih ne zanima ili su prema njoj ravnodušni. Protivno tome, pojam alternativne religioznosti – u iskazima nove religioznosti i gnostičke baštine – relativno više odbacuju ispitanici koji prihvaćaju »sve što naučava njihova Crkva«. Ispitanici pak kojima religija zauzima »manje važno« i »važno« mjesto u životu više pristaju uz sadržaje nove religioznosti i gnostičke baštine od ispitanika kojima religija zauzima »iznimno važno, temeljno« mjesto u životu, a koji te sadržaje relativno više odbacuju. U odnosu na one kojima religija zauzima »sasvim nevažno mjesto« u životu, nije dobivena statistički značajna razlika.

U pogledu važnosti Boga u životu, dobivena je negativna korelacija između važnosti Boga u životu ispitanika i njihova pristajanja uz spomenuti pojam. Ne-ku »novu religioznost i gnostički mentalitet« relativno više podržavaju oni ispitanici kojima je Bog manje važan u životu. Treba imati na pameti da je pitanje bilo oblikovano tako da se pod »Bogom« mislilo na »Boga« u konvencionalnom smislu te riječi. Nadalje ovu religioznost relativno više podržavaju oni koji nika-da ne mole, te oni koji mole rijetko u odnosu na one koji mole svakodnevno, a koji je relativno više odbacuju. Više ga podržavaju oni koji »vjeruju u dio onoga što naučava njihova Crkva«, koji »vjeruju u boga ili višu realnost, ali ne pripada-ju ni jednoj crkvi«, te koje religija ne zanima, koji su u odnosu na nju indiferentni, dok ga oni koji vjeruju »u sve što naučava njihova Crkva« relativno više od-bacuju. Ljudi kojima religija zauzima manje važno mjesto u životu više pristaju uz ovu religioznost od onih kojima je religija važnija, više ga podržavaju koji rjeđe odlaze na mise, ispovijed i pričest. Dakle, uz »novu religioznost i gnostički mentalitet« relativno više pristaju distanciraniji vjernici, a manje ga podržavaju praktični. Treba ovdje napomenuti da nismo dobili statistički značajne razlike u pristajanju uz ovaj faktor s obzirom na vjeroispovijest, što znači da je jednaka vjerojatnost da netko kao »katolik« ili »ateist« bude ili ne bude pristalica »nove religioznosti i gnostičkog mentaliteta«, ali nije svejedno je li praktičan vjernik ili nije.

Ezoterična i okultna religioznost

Četvrti tip ili model alternativne religioznosti može se iskazati kao ezoterična ili okultna sakralnost, koja je jako proširena u prostoru i vremenu. Zato to nisu novi pojmovi, jer ih u drugom nazivlju susrećemo u najranijoj povijesti čovječanstva. Vjerojatno da su se skrivali ispod magijskih ideja, vjerovanja i rituala. Prve tragove ezoterije i okultizma treba potražiti u drevnom šamanizmu ili spiri-tističkoj magiji, koja se nalazi na izvorištu mnogih religija. Slično je s astrologi-jom, a nešto kasnije i s alkemijom. Sve velike povijesne religije imaju podrijetlo u nekoj mješavini ezoterizma i tajnih nauka. Dostatno se sjetiti egipatske, iran-ske, indijske i islamske religije. Nije dakako ni kršćanstvo izmaklo toj napasti u razdoblju gnosticizma, hermetizma i drugih heretičkih pokreta. Renesansa je obnovila zanimanje za sinkretizam i magiju. Povijesna crta ide od Jakoba Böhmea do Emanuela Swedenborga. Ipak, eksplozija tajnih učenja doživljava svoj vrhunac u XIX. stoljeću. Cvjetaju razna teozofijska društva, antropozofijski pokreti i spiritističke ideologije, koje sve zajedno utiru put ne samo *New Agea* nego cijeloj alternativnoj religiji XX. stoljeća.

Danas je postalo do kraja razvidno da je ezoterična i okultna religioznost prodrla u sve pore privatnog i javnog života. Ta je religioznost nastala kao odgo-vor na odveć racionalističke osnove našeg modernog društva, koje ljudima za-

ista pruža udobnost i blagostanje, ali im oduzima draž tajne i misterija. Sve je jasno, razložno, uredno i uređeno, bez obzira što poticaji dolaze iz koristoljublja, koje nije kategorija uma i razuma. Uostalom, racionalizam se ne uspostavlja radi smisla nego zbog učinka, pa je funkcija uvijek ispred istine. Ne iznenađuje onda što je na valu iracionalističke pobune protiv racionalističkog svijeta nahrupila upravo magijska religioznost ezoterična i okultna podrijetla i nadahnuća.

Ono pak što obilježava tu osobitu religioznost jest prizemnost i pragmatizam, što valja dovesti u svezu s gore spomenutim koristoljubljem. Nije naime nikad riječ o nekim moćnim i velikim ideološkim sustavima – koji nude rješenje za svaki problem – nego o malim tehnologijama praznovjerja s njihovim povremenim uspjesima i učincima. Suvremena se verzija ezoterizma i okultizma iscrpljuje u gatanju i praznovjerju, spiritizmu i tajnim znanjima, magijskim umijećima i grotesknoj demonologiji, urbanom čarobnjaštvu i terapijskoj reinkarnaciji. U tom kolopletu suprotstavljenih sakralnih silnica, religija se izmjenično pojavljuje sa stotine svojih obrazina: čas je magija, čas je navika, čas je zabava, čas je trgovina, čas je igra. U njoj nema nikakve stalnosti i zakonitosti, sve je nebulozno i fluidno u prostoru svetoga. Ostao je samo pojedinac koji traži svoj raspadnuti identitet u religiji koja uopće nema identiteta. No, do tog stupnja razvitka alternativne religioznosti mi nismo došli i nećemo tako brzo, uzimajući u obzir društvene prilike i ideološke utjecaje. Upravo zbog te svoje krajnje neodređenosti, ezoteričnu i okultnu religioznost francuski sociolog Fr. Champion naziva »nebuloznom«. U njoj je – kao u crtanim filmovima ili ljudskom snu – sve moguće i ništa nije nemoguće. Zato uostalom i tri tvrdnje u našem istraživanju o tome kako se »Čovjek spašava vlastitom energijom bez božje intervencije«, »Ne vjerujem u Boga, ali vjerujem da postoji nešto nadzemaljsko« i »Svijetom vlada kozmička inteligencija« spadaju pod isti zajednički nazivnik ezoterične i okultne religioznosti. U njoj baš duhovna energija sve prožima, a rodilište joj je u čovjekovoj duši. Kao u svakom panteizmu i ovdje je Bog izjednačen sa svijetom, a svijet s Bogom. Štoviše, Bog ne spašava jer nije izvan svijeta. Još manje je on osoba nego radije neka kozmička inteligencija koja se ostvaruje u istovjetnosti *Atmana* i *Brahmana*. Uz prvu se tvrdnju svrstalo i potvrdilo 19,4%, uz drugu tvrdnju 15,8%, uz treću tvrdnju 11,9% ispitanika iz našeg sociološkog ispitivanja. To je donekle i razumljivo, jer se zapravo sa svim trima tvrdnjama izrijetkom nijeće postojanje osobnoga Boga, a takvu je odluku spreman prihvatiti samo mali dio pučanstva, uvijek dakako manji od onih prije spomenutih 20% prosjeka ispitanika koji se opredijelio za alternativnu religioznost u svim njezinim iskazima.

Ovdje smo dobili da postoji statistički značajna razlika u pristajanju uz »ezoteričnu i okultnu religioznost« s obzirom na *vjeroispovijest*. Uz nju relativno više pristaju oni koji se deklariraju kao »nešto drugo« (agnosticici, ateisti...), koji sebe ne smatraju vjernicima, te pravoslavni, u odnosu na katolike. S obzi-

rom na religioznost, više ga podržavaju »nereligiozni« i »ateisti«, te oni koji se ne mogu odrediti spram svoje religioznosti, u odnosu na »religiozne«. Zanimljivo je da ga značajno više podržavaju muškarci u odnosu na žene, više ga podržavaju obrazovaniji, koji manje odlaze na mise i primaju ostale sakramente, koji rjeđe mole i kojima je Bog, u konvencionalnom smislu te riječi manje bitan u životu. I ovdje smo dobili kako uz navedenu religioznost relativno više pristaju distanciraniji vjernici, ili oni koji i nisu vjernici.

Sinkretizam

Petim i zadnjim sadržajem alternativne religioznosti – sinkretizmom – završava se jamačno cijeli krug, koji time dobiva svoju smislenost i postupnost. Jer, bez sinkretizma sve su naše prethodne tvrdnje ustvari nemoguće: one o praznoj vjeri i horoskopu; počecima *New Agea*; novoj religioznosti i gnostičkoj baštini; ezoteričnoj i okultnoj religioznosti. Sve pada ili prolazi prihvaćanjem ideje sinkretizma. Stoga je ona zaista središnja u raspravi o alternativnoj religiji.

Inače, povijesno gledano sinkretizam se može odrediti kao miješanje i povezivanje različitih i čak oprečnih religijskih ideja, vjerovanja i obrednih ponašanja u jednu novu i višu sintezu i sakralnu cjelinu, kraćeg ili dužeg trajanja. Tu je riječ prvi upotrijebio Plutarh, a proširio i objasnio Erazmo. U novom se pak vremenu sinkretizmom ponajviše bavio fenomenolog religije G. van der Leeuw, povjesničar religije R. Pettazzoni i S. Hartman. Kako se kroz cijelu ljudsku povijest zapravo ljudi i narodi stalno susreću i upoznaju, ništa čudno što se i njihove religije miješaju i ukrštavaju, stvarajući nove sakralne tvorbe i neočekivane sustave svetoga. To je neka religijska dinamika – osim one statike – koju nije moguće zanemariti u prikazu povijesti sakralnih oblika. Uostalom, sve su velike i male religije počele i začele svoje oblikovanje kao sinkretizmi da bi se tek kasnije ustalile u čvršći idejni i djelotvorni sakralni poredak. S tog motrišta, posebno su zanimljivi sinkretistički amalgami u religijama Sredozemlja i Male Azije, gdje su utjecaji bili višestruko isprepleteni, dosegnuvši vrhunac upravo u grčkoj i rimskoj staroj religiji. Naravno, ni kršćanstvo nije do kraja uspjelo ostati čisto i neoštećeno u svojoj cjelovitosti, pa su primjerice utjecaji gnosticizma i mitraizma bili vidljivi i dugotrajni, što se može lako pronaći i u drugim univerzalnim religijama Indije, Kine i Japana. Čak i jedan strogo monoteistički islam bilježi nedvojbene utjecaje židovstva i kršćanstva, pa se zamišljaj o jednoj posve čistoj i izvornoj religiji – bez izvanjskih upliva i unutrašnjih promjena – pokazao do kraja iluzoran.

Moderni i postmoderni sinkretizam alternativne religioznosti je ipak ponešto drugačiji, jer ne dolazi iz povijesnih okolnosti nego iz mentaliteta pluralističke životne situacije u kojoj smo svi više ili manje upleteni i uvršteni. U tom smislu se može reći da suvremeni čovjek prije svega sam traži sinkretizam, a tek

ga onda pronalazi. U povijesti je bilo obrnuto. Uzroke pak za takav obrat treba tražiti u deideologizaciji društva i povećanoj ravnodušnosti prema svim oblicima velikih svjetonazorskih sustava. Danas ljudi traže i nalaze sreću u malim stvarima, a ne u velikim idealima, što nepovoljno utječe na institucionalne Crkve, koje se baš u liku institucije teško i sa zazorom prima. Otud kriza Crkve i svih sakralnih ustanova najrazličitijeg tipa. Ljudi traže religiju, ali ne i njezino ostvarenje u etatičkim ustrojima.

Rezultati što su ostvareni u našem istraživanju otkrivaju kako 37,8% ispitanika smatra da im odgovara stajalište: »Sve su religije u biti iste«; 36,1% stajalište: »Svejedno je vjeruješ li u Budhu, Muhameda ili Krista, važno je da u nekoga vjeruješ«; 33,6% ispitanika: »Sve religije trebalo bi stopiti u jedno«. Otkud ove zabrinjavajuće brojke sinkretizma u hrvatskom društvu s izrazito tradicionalnom Katoličkom Crkvom u središtu života i zanimanja? Teško je na to pitanje odmah i odgovoriti. Postoji nekoliko razloga koji su u igri. Možda je najbliži istini onaj što se upire na činjenicu da je upravo prelaz iz jednog predmodernog u moderno društvo uzrokom mnogih vjerskih neprilika u životu ljudi. Drugi razlog valja tražiti u ravnodušnosti ljudi koji su se možda već razočarali u odveć političko držanje Crkve pa su se zaputili u traženju novih putova i duhovnih ishoda. Treća je mogućnost da brojni pripadnici i zagovornici komunističkog svjetonazora nisu u prvi mah dobro »naučili« katolički vjeronauk, pa trpimo »pučkoškolsku« prvih konvertita. Najmanje je vjerojatno da su naši »sinkretičari« nastali kao posljedica utjecaja zapadnih duhovnih strujanja i nove religioznosti. Istina je da su u strahu velike oči, ali je zaista teško pretpostaviti – kao što neki u nas sa sladostrašću čine – kako smo već u predvorju velike apokaliptičke noći i pobjede zapadnjačkih obrazaca vladanja koji nas, navodno sigurno vode u propast. Sva sreća da vjernici vjeruju u Boga, a ne u ljudske natražnjačke opsesije i nostalgije za moćnim »kršćanskim« carstvima.

Uz »sinkretizam« relativno više pristaju oni ljudi koji vjeruju u »dio onoga što naučava njihova Crkva«, »koji vjeruju u boga ili višu realnost, ali ne pripadaju ni jednoj crkvi«, koji su u religijskom »traganju«, dok su mu oni koji vjeruju »u sve što naučava njihova Crkva« manje skloni. S obzirom na slike o Bogu, najskloniji su mu oni kojima je najbliža slika Boga kao »vrhovnog zakona i zakonodavca«, te oni koji »ne vjeruju ni u neku duhovnu silu ili zakon«. Više ga podržavaju koji rjeđe odlaze na mise, koji rjeđe primaju ostale sakramente, te kojima je Bog manje značajan u životu.

Završno razmišljanje o alternativnoj religioznosti

Vidjeli smo, iz distribucije frekvencija (postotaka), koje smo naveli u tablici I. i koje smo spominjali u tekstu, kako su različiti oblici alternativne religioznosti značajno prisutni u ispitivanoj populaciji. Teško je vjerovati da je uzrok tome

neki veći utjecaj zapadnog, posmodernističkog mentaliteta i pripadajuće mu religioznosti, no dobiveni rezultati jasno ukazuju kako su za prodor te religioznosti u Hrvatskoj ostvarene dobre pretpostavke, da postoji plodno tlo za istu, posebice kod distanciranih vjernika i mlađih ljudi kada je u pitanju *New Age*. Praktični vjernici prilično su distancirani od cijelog ovog seta novih religioznih ponuda, no ipak treba reći da neke, kao što su horoskop, praznovjerje, reinkarnacija, te određene oblike spiritizma, prilično značajno prihvaćaju. Osim toga, većinu populacije »praktičnih vjernika« čine starije osobe i žene, pa je za očekivati da će u skorijoj budućnosti, s ozbiljnijim prodorom nove religioznosti sa Zapada⁴, ovaj fenomen biti još značajnije prisutan u našoj društvenoj stvarnosti. O tome »koliko?« ovisi o mnogim faktorima, a između ostaloga i o reakciji Crkve, odnosno o dinamici njenog reagiranja.

LITERATURA:

PRAZNOVJERJE I HOROSKOP

1. G. Jahoda, *The Psychology of Superstition*, London, 1961.
2. J. Jukić, *Povratak svetoga, Rasprava o pučkoj religiji*, Split, 1988.
3. C. Ginzburg, *I Benandanti, Ricerche sulla stregoneria e sui culti agrari*, Torino, 1966.
4. E. De Martino, *La Terra del Rimorso*, Milano, 1961.
5. E. Morin, *La croyances astrologique moderne, Diagnostic sociologique*, Lausanne, 1981.
6. D. Müller, *Fascinante astrologie*, Geneve, 1990.
7. J. Vernet, *Pout-on prédire l'avenir?*, Paris, 1989.
8. K. Zucker, *Psychologie des Aberglaubens*, Heildeberg, 1948.

NEW AGE

1. B. Bastian, *Le New Age*, Paris, 1991.
2. M. Introvigne, *Storia del New Age 1962–1992*, Piacenza, 1994.
3. J. Jukić, *Budućnost religije, Sveto u vremenu svjetovnosti*, Split, 1991.
4. M. Ferguson, *The Aquarian Conspiracy, Personal and Social, Transformation in Our Time*, Los Angeles, 1987.
5. A. Fortin, *Les Galeries du Nouvel Age*, Ottawa, 1993.
6. G. J. Melton, *New Age Encyclopedia*, New York, 1990.
7. A. N. Terrin, *New Age, La religiosita del postmoderno*, Bologna, 1993.
8. J. Vernet, *Le Nouvel Age, A l'aube de l'ere du Verseau*, Paris, 1990.

⁴ Teško je, gotovo neozbiljno, očekivati da do tog prodora neće doći i da neće zahvatiti mladu populaciju. Pitanje je samo u kojoj mjeri i kako će na to reagirati Crkva.

NOVA RELIGIOZNOST I GNOSTIČKA BAŠTINA

1. R. Bergeron, *Les nouvelles religions*, Quebec, 1995.
2. R. Bergeron, *Vivre au risque des nouvelles religions*, Montreal, 1997.
3. R. Bergeron, *Le cortège des fous de Dieu*, Montreal, 1982.
4. Fr. Champion, *Religieux flottant, éclectisme synchrétisme*, u: *Le fait religieux*, Paris, 1993. str. 750–771.
5. J. Devčić, *Pred Bogom blizim i dalekim. Filozofija o religiji*, Zagreb, 1988.
6. M. Introvigene, *Il risveglio della gnosi ovvero diventare dio*, Roma, 1990.
7. Cl. Labrecque, *Le sette e le gnosi*, Milano, 1987.
8. A. N. Terrin, *Nouve religions*, Brescia, 1985.
9. A. N. Terrin, *Il Sacro off limits, L'esperienza religiosa e il suo travaglio*, Bologna, 1985.
10. M. Nikić (ur.), *Novi religiozni pokreti*, Zbornik radova sa znanstvenog simpozija Filozofskog fakulteta Družbe Isusove o novim religioznim pokretima, Zagreb, 1997.
11. M. Nikić (ur.), *Reinkarnacija i/ili uskrnuće*, Zbornik radova sa znanstvenog simpozija Filozofskog fakulteta Družbe Isusove, Filozofsko teološkog instituta Družbe Isusove i Teološkog fakulteta Sveučilišta u Innsbrucku o reinkarnaciji i uskrnuću, Zagreb 1998.

EZOTERIČNA I OKULTNA RELIGIOZNOST

1. J. Jukić, *Lica i maske svetoga. Ogledi iz društvene religijologije*, Zagreb, 1997.
2. M. Eliadae, *Occultism, Witchcraft and Curatural Fashoions*, Chicago, 1978.
3. A. Faivre, *Accès de l'ésotérisme occidental*, Paris, 1986.
4. J. F. Mayer, *Les Nouvelles Voies spirituelles. Enquête sur la religiosité parallele en Suisse*, Lausanne, 1993.
5. H. J. Ruppert, *Theosophie, Unterwegs zum okkulten Übermenschen*, Konstanz, 1993.
6. J. L. Schlegel, *Religion à la carte*, Paris, 1995.
7. J. Vernette, *Occultisme, magie, envoûtements*, Paris, 1986.
8. J. Vernette, *La sorcellerie*, Paris, 1995.

SINKRETIZAM

1. M. Adriani, *Lezione ecumenica*, Firenze, 1961.
2. G. van der Leeuw, *La religion dans son essence et ses manifestations*, Paris, 1955.
3. G. Mensching, *Sociologie der Religion*, Bon, 1951.
4. R. Pettazzoni, *Saggi di storia delle religioni e di mitologia*, Roma, 1946.

Summary

ALTERNATIVE RELIGIOSITY

Gordan ČRPIĆ, Zagreb
Jakov JUKIĆ, Split

»Alternative religiosity«, where we refer to religious alternatives in relation to Christianity, we measured with 24 variables, by the scale of evaluations with five degrees.

Using factor analysis we got five dimensions which correspond to the concepts with which we started our research. These factors are Superstition and horoscope, The beginning of the New Age, New religiosity and Gnostic heritage, Esoteric and Occult religiosity, and Syncretism.

By the method of *t*-test, analysis of variance, and correlate analysis we established which category of people to a greater or lesser degree support some of these concepts.

Superstition and horoscope are in a way a constituent part or follower of every religion. In our situation it is very difficult to say what the root is of this religiosity here in Croatia. Is it the remains of pagan religions which still live in some part of the population, or do we have to say that is the influence of new religious movements? Anyway, accepting the statements which constitute this Factor, most of them are at the level of 20%, except the attitude toward horoscope, which is at the level of 50%. This concept is much more accepted by distant Christians, people who are not sure whether they are religious or not, and much more by women than men. We found less acceptance in strong believers and atheists.

The beginning of the New Age. It is very difficult to measure all these new religious movements which we call New Age movements. There are many different ways to be a follower of these movements. But we made some indicators by which we were able to get some view of it. We found that about 20% of the population support most of the attitudes which constitute this factor, and of course, younger people support this concept much more than older people do. Then, we can expect that in the very near future we will have New Religion movements here as in the rest of the West.

The third Factor, which we called New religiosity and Gnostic heritage is supported by many more people who pray rarely or never, who believe in some way in a supernatural power, but they are not a member of a Church, or they believe only in part of their nominal Church teachings. Also, this factor is supported much more by distant believers, and practical believers are at much more of a distance from this kind of religiosity. We didn't find that confession makes a difference. It is just as likely that somebody who is catholic, or protestant, or orthodox, or atheist supports it, but it does depend on how deeply somebody is into their religion.

The fourth factor we considered is Esoteric and Occult religiosity. This kind of religiosity is pragmatically connected with selfishness. This factor is more strongly accepted by people who are at a distance from Catholic religiosity, and people who consider themselves as atheists and agnostics.

Our final factor is Syncretism. It is an integral part of new religious movements. This concept is supported much more by people who are also at a distance from Church religiosity, who rarely go to the sacraments, and who are searching in their spiritual life.

Finally we could say that about 20% of the Croatian population accepts only some statements used in our instrument for measuring this kind of religiosity. Most of them are younger; it is a general category, which is present across all the instruments and concepts of new religiosity which we were investigating. People who are close to this kind of religiosity are at a distance from Church religiosity. But we also have to say that a significant part of this population participates in some beliefs which are an integral part of a new religiosity, such as believing in reincarnation (about 15%), and we also got a significant degree of Catholics sympathising with belief in the horoscope. We cannot say that this kind of religiosity is present in the way it is in the West, but there are many signs that it will be more accepted in the very near future. What will actually happen depends on the reaction of the Catholic Church in Croatia, especially on its openness to young people, who show some affinity with these new religious movements.

Key-words: New Age, superstition, horoscope, gnosis, esoterics, occultism, syncretism